

РОСІЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ І ЧЕСЬКЕ ПИТАННЯ В КІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В Архіві зовнішньої політики Російської імперії зберігається чимало документів російського міністерства закордонних справ, які стосуються різних сторін внутріполітичного життя Габсбургської імперії, насамперед міжнаціональних відносин.

Розглядаючи ставлення офіційної царської Росії до внутрішньополітичної кризи в Австро-Угорщині в кінці ХІХ - на початку ХХ століття, до національно-визвольного руху австрійських слов'ян, потрібно враховувати, що на всі події в монархії царські дипломати дивились крізь призму інтересів царської політики, враховуючи протиріччя, які існували між великими державами не тільки в цьому регіоні Європи, але і в інших частинах земної кулі. Якщо ж оцінювати конкретно австро-російські відносини в той час, то слід пам'ятати, що основним і визначальним у них для царського уряду було східне питання частиною якого були Балкани. Все інше, в тому числі і ставлення офіційної Росії до австрійських слов'ян /мова іде в основному про чехів/, були тоді для царської політики питаннями другорядними, розглядалися як суто внутріавстрійські.

Із донесень російських послів ми бачимо, що слов'яни для них мають значення в тій мірі, в якій з ними зв'язана доля Австро-Угорщини, за збереження якої і виступали тоді російські дипломати. Переважна частина документів з проблем, які нас цікавлять, знаходяться у фондах "Канцелярія" і "Посольство Відень".

Велика група матеріалів фондів належить до аналізу причин внутрішньополітичної кризи кінця ХІХ століття в Австро-Угорщині. Імпульсом до масових виступів став указ прем'єра К.Бадені про відносну рівність чеської та німецької мов в адміністративних установах. "За питаннями про мови в Богемії,- пише посол Капніст в Петербург, - криється боротьба більш суттєва між двома протилежними початками - хто буде панувати в Австрії", тобто між німецькою меншістю, яка керує імперією, і пригніченою слов'янською більшістю. І "дійсно, примирення між такими протилежними початками бути не може, - продовжував посол. - Якщо вона (боротьба Ю.П.) і припиниться в одному місці, то обов'язково виникне в іншому, таке одне із начал не отримає остаточної перемоги".¹ "Навіть у випадку прийняття угоди про мови,- пише Капніст при аналізі цієї теми в іншому місці,- боротьба між національностями в Австрії лише затихне, але не припиниться". Якщо ж примирення національностей не можливе, то "залишається вибір між абсолютизмом на основі §14 Конституції і реформою, яка б сприяла поступовій федералізації монархії, адже слов'янська більшість, яку складають Богемія, Моравія, Галичина, Крайна, Словенія і частина Сілезії, не задовольниться такою поступкою, як рівність у питаннях про мови, і серед них буде посилюватись потяг до федеративної системи і "федералізм, як мені здається, при певному розвитку подій рано чи пізно неминучий",- резюмує Капніст.

Але тут перед послом постало запитання, а чи можлива взагалі така реформа в монархії? "Грунт для такої реформи є, - пише Капніст,- але немає умов для успішного її здійснення. Імператор не схильний до змін після більш як 50-річного царювання. А в його оточенні не знайдеться державного діяча настільки

сильного, щоб здійснити таку реформу". "Все-таки вона (реформа - Ю.П.) - необхідна умова подальшого існування Австро-Угорщини, яка є не тільки географічним поняттям, але і європейською необхідністю до певної міри і до пори до часу", - підсумовує посол.²

Як відомо, ускладнення міжнародної обстановки в 1908-1909 роках безпосередньо було пов'язане з анексією Боснії і Герцеговини урядом Австро-Угорщини. Цей агресивний акт по відношенню до двох слов'янських провінцій тільки підлив олії у вогонь національно-визвольної боротьби слов'янських народів. "Що ж стосується причин хвилювань, які охопили всі слов'янські народи Австрії, то, крім ворожнечі німецьких і слов'янських елементів, потрібно враховувати сучасні прагнення до визволення пригнічених національностей", - пише в донесенні в Петербург посол Урусов. "Теперішнє положення критичне, якщо брати до уваги серйозність політичної ситуації в Австро-Угорщині, яка вимагає повної єдності і згоди партій і народів, які населяють монархію", - відзначає в своєму аналізі тимчасовий повірений в справах Свербеев.³

Значна кількість матеріалів фондів дає нам характеристику чеського суспільства. Враховуючи політичні мотиви, головну увагу дослідники приділяли молодочехам на чолі з К.Крамаржом і старочехам. "У головних питаннях національної політики всі чеські партії переслідують однакову мету і вимагають введення в Богемії чеської мови в адміністративних установах, відкриття чеського університету в Моравії і викупу деяких залізниць. Різниця полягає лише в тому, що молодочехи умовою прийняття "Угоди" (з Угорщиною-Ю.П.) ставлять виконання урядом національних чеських вимог, тоді як інші партії готові були виступити з своїми вимогами лише після затвердження парламентом економічної угоди з Угорщиною", - резюмує в донесенні в Петербург Свербеев. Але це не було суттєвою відмінністю, що й помітили російські дипломати. "Молодочехи, власне кажучи, не відрізняються від старочехів ні своєю політичною програмою, ні місцем своїх членів у суспільстві. Обидві ці партії, як і всі інші чеські партії, мають одну мету: досягнення певної рівноправності чехів у Богемії і єднання їх з Австрією приблизно на тих же принципах, що й Угорщина".⁴

На початку ХХ століття політика чеських буржуазних партій по відношенню до Австро-Угорщини не змінилась, адже "діяльність доктора Крамаржа ніколи не шкодила відносинам між чехами і австрійським урядом", - писав посол Гірс в 1911 році". Його політична програма в цей період полягала в тому, щоб добитися реформування Австро-Угорщини на федеративній основі і формулювалась як "австрословізм", тобто об'єднання більшості слов'ян під скіпетром Габсбургів, не порушуючи при цьому німецької переваги у Відні, але, даруючи цим слов'янам більше політичних прав, звідки вже відкривається перспектива поміркованих форм федералізму".⁵

По суті справи політичні програми, які виникли на основі синтезу національної ідеї і австрофільства-австрословізм, потім австрофедералізм, ідеї культурно-національної автономії - являли собою своєрідну формулу виживання "малих" народів, територія яких виявилась посередині великих цивілізаційних потоків - східноєвропейського і західного. В історичній літературі подається повна характеристика цих програм і вона пояснює стійкість політичного австрофільства як концепції центральноєвропейської безпеки.⁶ Дійсно, австрійський конгломерат являв собою найбільш надійну презентативну і стабільну форму

загальнодержавного існування суспільств, які ще були недостатньо розвинуті в національному відношенні. Але тільки за умови рівних національних прав і можливостей, реалізацію яких бачили в федералізації: чим менше залишалось надій на реформування спільного "австрійського дому" і отримання автономного статусу, тим сильніше проявлялась тенденція до пошуку нових альтернативних цілей і засобів національної політики. Чим інтенсивніше розвивався сам рух, тим активнішими і опозиційнішими ставали його лідери. Хоча особливих можливостей для пошуку нової парадигми національному розвитку австрійських слов'ян не було: або виступити з програмою власної державності або поставити ерзацією заміни Австрії на іншу, не менш сильну державу. Серед австрійських слов'ян ідеї національної державності хоча і висловлювались окремими політиками, але не мали загальної підтримки.

Досить впливовою в чеських політичних колах була ідея зв'язати перспективу вирішення чеського питання з Росією шляхом використання ідеї слов'янської єдності. Цей рух отримав назву неославізму і найбільш яскравим прихильником його був К.Крамарж. "Владна рука і нові плани К.Крамаржа виявилися в даний момент безумовно пануючими", - констатує В.Сватковський, російський журналіст, близький до російського дипломатичного корпусу у Відні. Хоча реальність виявилась іншою. На об'єднавчих акціях панславістів - з'їздах в Москві і Петербурзі (1867 р.), Празі (1868 р.), з'їздах слов'янських журналістів 1898-1912 рр., неославістському русі (з'їзди у Празі (1908 р.) і Софії (1910 р.) - чітко простежується поєднання двох тенденцій: автрославістської і панславістської (всеслав'янської). Як правило, поряд з інтеграційними цілями кожна національна делегація домагалась утвердити власне бачення людей всеслав'янського руху у відповідності з власними інтересами. "Взагалі можна сказати, - пише Сватковський, - що не було до цього часу настільки величюго і вдалого, ні настільки політично обережного і блідого слов'янського з'їзду, як нинішній в Празі (1908 р.), політична зарубіжна ідея, яка чотири роки тому набрала форму неославізму, переживає зараз серйозну кризу і, будучи впливовою в масах, не має зараз ґрунту в чеських колах, які сьогодні зайняті іншою перспективою".⁷ Австрофільство і тут було одним із керівних мотивів (плани російсько-австрійського дипломатичного зближення).⁸

З іншого боку, в критичні періоди національної інтеграції в ряді слов'янських рухів на перший план виступає русофільство. Напередодні війни "загальне збудження в чеських землях таке, що політичні вожді з переконливістю стверджують про можливу революцію у разі війни з Росією. Панславістська тенденція починає переважати над автрославістською і, більше того, різко протиставлятися їй. Русофільство, всеслов'янська орієнтація набирали рис демонстративності, ставали своєрідним виразом національного протесту, одним із прикладів цього є проект "Статуту слов'янської імперії", направлений в червні 1914 року К.Крамаржем в Петербург міністру іноземних справ Сазонову. Цей проект, який орієнтувався на перспективу поразки Австро-Угорщини у майбутній війні з Росією, передбачав створення під загальним верховенством російського імператора системи королівств, яка б включала поряд з Росією Польщу, Чехію, Болгарію, Сербію і Чорногорію. Чеське королівство повинно було бути об'єднане з Росією на федеративних засадах, митним союзом, але зберігати при цьому повну автономію у внутрішніх справах. Знаходячись під першим враженням від цього

проекту, В.Сватковський писав із Відня, що "чеські політики мріють про розпад Австро-Угорщини і утворення слов'янської федерації на чолі з Росією"⁹, що було явним перебільшенням. Всі ці плани носили сліди політичної імпровізації і не спирались на скільки-небудь реальний ґрунт. Навіть царський посол у Відні Шебеко на плані Крамаржа зробив примітку, що "він має достатньо фантастичний характер".¹⁰

Загострення міжнародної обстановки напередодні війни, воєнні приготування уряду призвели до посилення антивоєнного руху в монархії Габсбургів, що і знайшло своє відображення в цілому ряді документів фондів, як і загострення міжпартійних суперечок у рейхсраті.¹¹

Певне місце в матеріалах фондів зайняло робітниче питання, характер революційних виступів пролетаріату. "Скорботні події, які розігралися в нашій країні (революція 1905-1907 рр. - Ю.П.), знайшли відгук і в Австрії. В ряді міст за останній час мали місце виступи робітників, які носили яскраво виражений революційний характер. Маніфестанти на заклик керівників вимагали загального виборчого права, як і в Росії, і викрикували звичні погрози проти капіталу існуючого політичного порядку тощо, а керівною і організуючою силою цих виступів були соціал-демократи і "ця сила соціал-демократії, безперечно, стурбувала уряд, як і успіх соціал-демократичної партії на виборах в 1907 році", - констатує у своєму звіті посол Урусов.¹²

Аналізуючи внутріполітичний розвиток австрійської соціал-демократичної партії напередодні війни, російські дипломати відзначають гостроту протиріч і "чеські представники у всіх питаннях чисто національних (наприклад, питання про мови і зв'язане з ним шкільне питання), без сумніву, будуть діяти разом з іншими чехами" і, як наслідок, "національні протиріччя дуже глибоко роз'єднали чехів і німців, і спільні політичні програми вже не зможуть їх більше об'єднати" і все це "є новим доказом того, наскільки глибоко проникли в усі кола населення Австрії національні протиріччя" і "таке положення в австрійській соціал-демократії поклало кінець мріям про те, що під її прапором можливе примирення національностей в Австрії", - робить висновок у своєму донесенні в Петербург посол Урусов.¹³

Спостерігаючи за розвитком внутрішньополітичної ситуації в Австро-Угорщині напередодні першої світової війни, російський посол у Відні Гірс пише: "Міжнародна криза дуже негативно впливає на внутрішню стабільність в монархії. Національні протиріччя, завжди дуже гострі в двоєдиній державі, дають про себе знати з особливою силою. Що ж стосується чисто зовнішніх їх проявів у формі демонстрацій, сутичок з поліцією, звільнення посадових осіб і т.д., то вони відомі із багатьох повідомлень газет. Більш серйозну увагу слід звернути на ті труднощі, які все чіткіше вимальовуються у питанні впорядкування політико-правових взаємин національностей в Австро-Угорщині. Це, насамперед, криза в Чехії і загострення національних протиріч в Галичині. В Чехії питання "Угоди" між чехами і німцями не рухається з місця. Крім того, міжнародна обстановка ще більше загострює ці відносини, і жодне з питань про мови, про школи для національних меншостей, соціальних учительських складів про виборчу реформу - і не наблизилася до розв'язання".¹⁴ Причину цього російські дипломати вбачали в антислов'янській політиці династії Габсбургів, яка у зовнішньополітичному плані тісно зв'язана з Німеччиною. Як пише Сватковський, "офіціоз уряду газета "Нойе

фрайе прессе" німецькі інтереси приймає так близько до серця, що читаючи її, забуває, що вона друкується не в Берліні, а у Відні, і що Австрія є частиною Німеччини". Майбутнє імперії досить песимістичне. "Німецька преса як і німецька мова, штучно служать офіційно зв'язуючим елементом, але вони невзможі змінити для імперії те, чого їй найбільше бракує – внутрішньо зв'язуючого цементу – сильної національності".¹⁵ І тому монархія управляється німецькою меншістю за принципом "поділяй і владарюй", посилюючи національний гніт і військові приготування".¹⁶

Аналіз оцінок, прогнозів царських дипломатів в Австрії ще раз показує, що уряд Росії, хоча і уважно спостерігав за розвитком внутрішньої ситуації в Австро-Угорщині, передбачав можливі їх наслідки, був далекий від думки підтримати національні рухи пригнічених народів. Росія, як і інші великі держави, на початку ХХ століття не бажали розпаду Подунайської імперії, розуміючи, що це викличе ускладнення і небажане для них перекроювання Центральної Європи (фактор, який зберігся аж до кінця першої світової війни).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів зовнішньої політики Російської імперії (далі-Архів ЗПРІ). - Ф.Канцелярія, 1901 р. - Спр.104.- Арк. 108-110; 2. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1900 р. - Спр.105. - Арк. 155-156; 3. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1908 р. - Спр. - 136, т. 1.- Арк. 219-220. - Спр. 136, т.2. - Арк. 327-328. - Спр.137. - Арк. 224; 4. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1907 р. - Спр. - 133. - Арк. 174-175; 1910 р. - Спр. 130, т.1. - Арк. 15-17; 5. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1911 р. - Спр. - 131. - Арк. 78-79; 1912 р. - Спр. 196. - Арк. 2-3, 16-17; 6. Павленко О.В. Панславизм //Славяноведение - 1998. -N 6. - С. 43-60; 7. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1912 р. - Спр. 124, - Арк. 239-241; 8. Ненашева З.С. Идеино-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале XX века. - М., 1984. - С. 53-100; 9. Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1913 р. - Спр.№2.- Арк. 2-3; 10.Попов А. Чехословацкий вопрос и царская дипломатия в 1914-1917 гг. // Красный архив.- 1929.- Т. 33. - С. 12; 11.Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1911 р. - Спр. 131, - Арк. 171-173; 1912 р.- Спр. 124. - Арк. 128-130; 1913 р. - Спр.18. - Арк. 8; 1913 р. - Спр. 2. - Арк. 2-3; Ф.Посольство Відень. 1900 р. - Спр. 514. - №18. - Арк. 17-18; 1900 р. - Спр. 478, - Арк. 168; Ф.Канцелярія, 1902 р. - Спр.101. - Арк. 151-152; 1905 р. - Спр.117. - Арк. 117-118; 129-130; 2186; 12.Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1905 р. - Спр. 117, - Арк. 2186, 135-136; 1907 р.- Спр. 133. - Арк. 76-78, 168-169; 13.Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1910 р. - Спр. 130, ч. 1. - Арк. 176-177; 14.Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1913 р. - Спр. 20, - Арк. 4-5; 15.Архів ЗПРІ. - Ф.Канцелярія, 1912 р. - Спр. 196. - Арк. 2-3, 16-18; 16.Архів ЗПРІ. - Ф.Посольство Відень, 1913-1914 рр. - Спр.609, - Арк. 69-76.

А.К.Лисий

З ІСТОРІЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ /на матеріалах м.Бару/

Перші достовірні відомості про поширення католицизму на Східному Поділлі ми маємо з другої половини XIV ст. У 1375 р. за вказівкою польського короля Людовика Угорського і папи Григорія XI було засновано кам'янецьку дієцезію. До цього часу віруючими римо-католицького обряду опікувалась Краківська дієцезія.¹

1537 р. польська королева Бона Сфорца купила містечко Ров у магнатів Одровонжів й перейменувала його на Бар /в честь італійського міста Барі, де народилася/. В зв'язку з тим, що королева подовгу жила у Бару, сюди часто